

Jancsák Csaba

A hallgatói autonómia és önkormányzatiság formálódása az 1980-as évek végén Magyarországon

Bevezetés

A felsőoktatási intézmények tereiben az oktatás-képzés mellett igen fontos nevelési feladatok is zajlanak. Ezek körébe soroljuk elsősorban a szakemberré nevelést, de a személyiségfejlesztést és az értelmiségképzést is.¹ Mindezekkel együtt fontos értékátadási és szakmai szocializációs folyamatok² történnek. Az egyetemek hagyományos funkciói közé tartozik az értékteremtés és generációk közötti értékátadás.³ E két funkció, tehát úgy az oktatás-képzés, mint pedig a nevelés-értékátadás a felsőoktatás esetében együttesen, hatásai-ban egymást támogatva jelenik meg, ennek következtében a felsőoktatás értékdimenziói az úgynevezett humanista transztörténelmi értékekkel telítettek. Mindez a műveltség/tudás, a gondolat- és szólásszabadság, az empátia, a szolidaritás, a hazaszeretet, a felelősségvállalás értékeinek preferálását jelenti. Ez az értékegyüttes a felsőoktatási életszakasz alatt a reszocializációs folyamat során alakul, megerősödik, a normák belsővé válnak, az értelmiségi identitások formálódnak.

A hazai egyetemista fiatalok körében folytatott értékvizsgálatok közül e korszakban az első Gábor Kálmán vezette a nyolcvanas évek közepén, az 1986/87-es tanévben 245 fős mintán, majd az 1987/88-as tanévben 235 fős mintán. Ezen kutatások eredménye volt az a felismerés, hogy értékváltás zajlik a fiatalok világában, amely azonképpen következik be Magyarországon, hogy a kulturális tőke felértékelődése és ezzel együtt a posztmaterális értékek preferálása válik az egyetemisták közötti uralkodó trenddé.⁴ Gábor arra következtetett, hogy a magyarországi fiatal diplomások és felsőoktatási hallgatók értékvilágát az individualizáció, a posztmaterializmus és a vállalkozói szellem jellemzi.⁵ Mannheim⁶ alapján azt állította, hogy az egyetemi hallgatók alkotják a magyar fiatalok azon csoportját, akik körében a nemzedéki hatás a leginkább tetten érhető, mind az ideológiák, mind pedig az értékek és normák tekintetében. Gábor eredményeiben azt találtuk, hogy ekkor az egyetemisták csoportjait 1. a jóléti „burzsoá” orientációkat vallók, 2. a tudományos és művészeti ambíciókat vallók és 3. a közéleti-politikai orientáltságú aktív hallgatók alkották. E kutatás azt mutatta, hogy a közéleti és politikai ambíciók elsősorban a jó tanulmányi eredménnyel és a közepesnél rosszabb kulturális háttérrel hozhatók összefüggésbe.⁷

1 KOZMA 2004; BÄR 2005; WEBER 1998. 70–126., 72.

2 REZSOHAZY 2006.

3 KOZMA 2004; PUSZTAI 2011; PUSZTAI 2015. 79–96.; NEWMAN 2001. 215–225.; BÄR 2005; NÉMEDI 2005. 138–143.

4 GÁBOR 2012.

5 GÁBOR 2012.

6 MANNHEIM 1969. 31–68.

7 GÁBOR 2012.

Első kiinduló állításunk szerint a hallgatói önkormányzati mozgalom az universitasok világának sajátos értékeit és az ezekhez szorosan kapcsolódó társadalmi értékeket, úgymint a szabadság, a szolidaritás, a kritikai gondolkodás, a kreativitás, az újítás, a megújulás értékorientációit képviseli, őrzi, közvetíti és hagyományozza át az ifjú értelmiségi generációra.

Az ifjúságkutatásokból tudjuk, hogy egyes korszakokban a fiatalok maguk fogalmazzák meg a mintáikat,⁸ ilyenkor a fiatalok értékorientációi és cselekvésmintái eltér(het)nek a hagyományos normáktól,⁹ és az ifjúsági mozgalmak a társadalmi innováció katalizátorává, indítószikrájává vagy támogatójává válnak. Az ifjúsági mozgalmak esetében megközelítésünket árnyalja Merton¹⁰ elmélete, aki a társadalmilag elfogadott értékeket az azok megvalósulására rendelkezésre álló eszközök korlátozottságának viszonyrendszerében értelmezi. Szerinte a normák és eszközök közötti konfliktusokat az egyének különbözőképpen oldják meg, amikor is vagy figyelembe veszik a társadalmi szabályokat (konformizmus), vagy megkerülik, illetve elutasítják azokat (nonkonformizmus). Az egyéni alkalmazkodás típusai szempontjából a kulturális célok és az intézményes eszközök viszonyrendszerében a konformizmus, újítás, ritualizmus, visszahúzódság és lázadás kategóriáit különbözteti meg, miközben a lázadást átmeneti reakciónak tekinti. A lázadás ebben az esetben a „környező társadalmi struktúrán”¹¹ való túllépést és nagymértékben módosított (akár új) struktúra megtervezését és létrehozásának kísérletét jelenti új célok és eljárások intézményesítésének útján. Tarrow szemléletmódjában a társadalmi mozgalmak születésükben és formálódásukban a társadalmi jelenre és változására támaszkodnak. A hallgatói mozgalmak strukturális és szubkulturális jelenségek, amelyek nemcsak azt tartalmazzák, „*amit az emberek tesznek, amikor másokkal konfliktusba lépnek, hanem azt is tudják, miként cselekedjenek és mások milyen cselekvést várnak el tőlük*”.¹² Ezen szempontokból tehát a hallgatói mozgalmak megközelíthetőek a „szervezeti személyiség” vizsgálata felől,¹³ amikor úgy tekintünk egy adott mozgalomra, hogy a szervezeti identitás a vallott, képviselt és közvetített társadalmi értékek, a filozófiai talapzat, a cselekvésminták és a célkijelölés együtthatásából egyfajta közös tudatot létrehozva születik és meghatározza egy adott társadalmi szkené aktorának küldetését, stratégiai gondolkodását és cselekvéseit, ugyanakkor lehetőségeit és korlátait is.

A hallgatói mozgalmak születésének egyik indítószikráját a felsőoktatási életszakaszból (a hallgatói szubkultúrából) fakadó mikrotársadalmi problémák jelentik, de megerősítő erővel bírhat a problémák forrásaként, okozójaként, a hibás működés üzemeltetőjeként a mozgalom által meghatározott másik csoport, amelytől való elhatárolódás a csoport-identifikáció egyik főkomponense, közösségszervező erővel bír, és az érték- és érdekképvi- selet megszületésének okadó magyarázatát is jelenti.

Tanulmányunk tárgya – a magyarországi rendszerváltozás hajnalán születő hallgatói önkormányzati mozgalom – esetében ez az elhatárolódás a hatalmat birtokló Magyar

8 A magyarországi 1956-os forradalom egyetemistái a nemzeti függetlenség és a demokrácia értékorientációi mentén, vagy később, az 1960-as évek „nagy generációja” az esélyegyenlőség és a szabadságjogok tekintetében.

9 ZINNECKER 2006. 69–95.; JANCÁSÁK 2009. 29–63.

10 MERTON 2000.

11 MERTON 2000. 81.

12 TARROW 1998.

13 Lásd KOZMA 2004.

Szocialista Munkáspárt ifjúsági szervezete, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségtől (KISZ) történt.

„Ebből aztán végképp elegendő lett, egyrészt azt mondtuk, hogy a Diákparlamentek minket többé nem érdekelnek. A Diákparlamenteket a KISZ hívta össze, az akkori KISZ KB szervezte. Meg azt mondtuk, hogy nekünk ne szervezze a KISZ, meg a KISZ KB, meg senki se az életünket, hanem mi magunk ezt fel fogjuk építeni.” (Fábri György)¹⁴

A demokratikus rendszerek működésének legfontosabb alapelvei: a vélemény- és szólásszabadság, az önkormányzatiság és a szubszidiaritás. A nagy rendszerekben mutatott életképesség és sikeres működés indokolta a modern önkormányzatiság kialakulását a felsőoktatási intézmények rendszerében is. A felsőoktatási hallgatói önkormányzatok egyaránt alkalmasak a szakmai és ifjúságpolitikai értékek és érdekek artikulációjára. A felsőoktatás hallgatói önkormányzatisága napjaink egyik legfontosabb „demokrácia iskolája”.¹⁵ A szubszidiaritás elve szerint a döntéseknek ott kell megszületni, ahol a döntések hatása érvényesül, tehát a problémákat leghatékonyabban – önszerveződés révén – az érintettek tudják megoldani. Mindez érvényes a társadalmi alrendszerekre és így az oktatási szcenárióra, a felsőoktatásra is, amelyek belső világában, a felsőoktatási hallgatókat érintő kérdések rendezésébe különböző intézményi formákban az 1980-as évek közepétől egyre bővülő hatáskörrel kerültek bevonásra a diákok.

Az egyetemi mozgalmak részben protestmozgalmak, és ennek következtében a születésüktől a megszűnésig tartó időszak impulzív és időben rövid lefolyású, amelynek okai lehetnek:

1. az ún. liberális asszimiláció (amikor a hatalom birtokosai egyes mozgalmi innovációkat, problémajelölést beemelnek a cselekvésbe, s ezzel egyes követelések megvalósulnak, és a mozgalom kiüresedik);
2. a partikularitás (lokális problémákra keresnek válaszokat, például menzakerdés);
3. a történelmi helyzet változása megmérgezi a mozgalom légkörét (például az 1930-as, 1940-es évek zsidótörvényeinek hatása a magyarországi egyetemek mikroklímájára);
4. az államhatalom erőszakos reakciója (betiltás, továbbá az erőszakos szervezetek akciói elszorvasztják a mozgolódást, mint ahogyan a hazai egyetemi ifjúsági szervezetek esetében 1946–1949 között történt);
5. a katalizátorszerep (a megfogalmazott problémák, illetve a megszületett válaszok egyaránt támogatásra találhatnak a fiatal és a felnőtt társadalomban, és ezzel a mozgalom feloldódik egy generációkon átívelő nagyobb mozgalomban). Ez történt az 1956. október 16-án született Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) követeléseivel, amelyek 23-án a forradalom követeléseivé váltak, október 30-án pedig a Nagy Imre-kormány „programjává”.¹⁶

Második kiinduló állításunk szerint ez utóbbi típusba (katalizátor) tartozik az 1988-ban született magyarországi hallgatói önkormányzati mozgalom is. Tanulmányunkban 1988-tól 1993-ig követjük nyomon és elemezzük a hallgatói önkormányzati mozgalom

¹⁴ JANCSÁK 2019. 142.

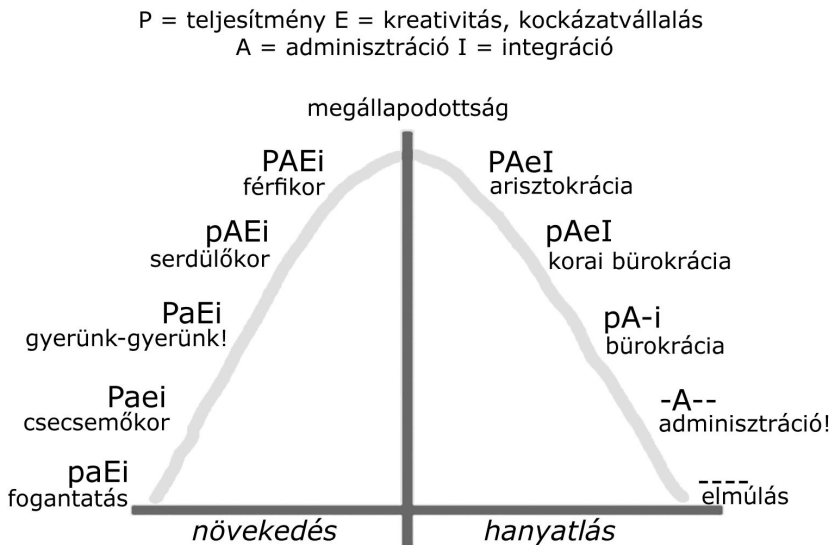
¹⁵ JANCSÁK 2014. 111–127.

¹⁶ JANCSÁK 2016.

útját. A mérföldkövek és a szervezet által a társadalmi kihívásokra adott válaszok elemzésével értelmezzük a jelenlegi hallgatói önkormányzati intézményrendszer születésének időszakát. A fejezet történeti ívét a hallgatói mozgalom vezető szereplőivel készült interjúk részleteivel árnyaljuk.

Harmadik kiinduló állításunk szerint a hallgatói önkormányzatok mozgalmi jellege – a törvény erejével biztosított státusz és hatalmi háttér megteremtésével – háttérbe szorult. Ezt a mozgalom történeti idővonalának megrajzolásán túl Adizes szervezeti életciklus elméletének¹⁷ talaján kíséreljük meg bemutatni.

A modell négy komponens szempontjából követi végig a szervezet útját a születéstől a teljes megszűnésig. A teljesítmény (P), a kreativitás és kockázatvállalás (E), az adminisztráció (A) és az integráció (I) szempontjából egy sajátos evolúciós utat mutat be úgy, hogy a szervezet a hanyatlás felé haladva a hétköznapi praxis során minden esetben sikeresen teljesíti az aktuálisan kitűzött célokat. Ez a szervezeti életút a következő mérföldköveken halad át: a születés innovatív kockázatvállalással teli időszaka után, a növekedési fázisban egyre több kreativitással, egyre nagyobb teljesítménnyel, majd a létrehozott struktúrák és keretek által fokozódó eredményességgel és teljesítménnyel, továbbá magasabb fokú bevonódással és növekvő integrációval éri el a szervezeti csúcspontot. A megállapodott „felnőttkorba” ért szervezet útja innen, tehát a megelégedés időszakát követő hanyatlás fázisában egyre kevesebb kockázatvállalással és kreativitással, illetve kiüresedéssel, teljesítményvesztéssel, illetve annak egyre inkább az adminisztratív feladatokra szűkülésével halad tovább a megszűnésig.

1. ábra – Adizes szervezeti életciklus modellje

¹⁷ ADIZES 1992.

¹⁸ Forrás: <https://adizes.com/wp-content/uploads/2018/12/Lifecycle.png> [2020.04.10.] alapján szerkesztette: J. Cs.

A hallgatói képviseleti rendszer a nyolcvanas években

A nyolcvanas évek közepére a hazai felsőoktatás – az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt – egyrésztől elszigetelődött a többi társadalmi alrendszertől, másrészt a képzés rövid távú gazdasági célokat szolgált.¹⁹ Az 1980-as évek reformjainak szükségessége az elsők között érte el a felsőoktatás területét. A válságot felismerve a hetvenes évek végétől a különféle politikai (párt) és szakmai műhelyekben,²⁰ később pedig állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. Mindezzel párhuzamosan a hallgatóság a nyolcvanas évek elején (hasonlóan a hatvanas évek végének nemzedékéhez) látványosan aktivizálódott.

Az újraéledő aktivitás a hatvanas-hetvenes évek felsőoktatási kulturális, zenei, képző- és filmművészeti klubéletéből a hallgatói öntevékeny csoportok mozgalma által átörökített és megőrzött önrendelkezés-mintán alapult (egyetemi színpadok, zenekarok, művészeti alkotókörök). Az egyetemi hallgatói tömegek a középosztályi (polgári) értékek felé orientálódtak,²¹ ami egyet jelentett a posztmaterialis értékek és köztük is leginkább a (gondolat-, vélemény-, közéleti cselekvési és fogyasztói) szabadság értékének a preferenciasorrend elejére lépésével. E folyamat során a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái egyre inkább eltértek a hagyományos normáktól, vagyis egyre inkább saját maguk fogalmazták meg mintáikat. Az új ifjúsági korszak legfontosabb jellemzője a nemzedéki szerveződés fontosságának fölerősödése, vagyis az ifjúság autonómiájának nagyfokú növekedése volt.²²

„Először autodidakta, önállótó módon hozták létre a felsőoktatási második gazdaság, »második társadalom«, a »második egyetem« alaptéziseit: házi önképzőköröket, fél-ellenzéki folyóiratokat. Ezután a szamizdatosokkal, a repülőegyetemi előadásokkal kapcsolatba kerülve próbálkoztak meg ama ismereteket megszerezni társadalmukról, amelyeket az első egyetemen nem szerezhettek meg.»²³

A hallgatói mozgalom születése tehát több oldalról is támogatást kapott: egyfelől volt a kulturális és szakmai reformtörekvés, amely elsősorban a társadalom globális mozgolódásának visszhangjaként jelentkezett, másfelől megszületett egy belső, a felsőoktatás aktorainak köréből származó egyetempolitikai reformigény. Ez adta a hallgatói mozgalom születése első szakaszának fő arcélét, amelyben a mozgalmi jelleg párosult radikális elképzelésekkel.

1985-ben új felsőoktatási törvény született. A törvény az egyetemi diákképviseleti rendszerben a KISZ mellett utat nyitott a hallgatók alternatív önszerveződésének is. Ezt követte az intézményi tanácsokban a hallgatóknak egyharmados képviseletet biztosító minisztériumi rendelet.²⁴ Ez volt az a mérföldkő a hallgatói mozgalom történetében, amely nem csupán a hallgatókat, az ifjúságot demokratikusan megillető jogokat, hanem (a ké-

¹⁹ SETÉNYI 1994. 36–49.

²⁰ PALOVECZ 1981.

²¹ GÁBOR 2006. 351–365.

²² ZINNECKER 2006. 69–94.

²³ BALOG 1993. 24–25.

²⁴ A művelődési miniszter 20/1986. (VIII. 31.) MM számú rendelete [A felsőoktatási intézmények szervezetről és működéséről]. In: MM 1986. 95–113.

sőbbiekben azt továbbfejlesztve és megszervezve a hallgatói képviselők szándékegységben, egy tömbben történő szavazását az általában „szétszavazó” oktatói körrel szemben) komoly hatalmi státuszt is jelentett az intézményi szervezeti struktúrában.

Az 1986. augusztus 31-i rendeletek²⁵ óriási hajtóerőt jelentettek a hallgatói mozgalom törekvéseihez. Az intézményi-kari szabályzatok (ösztöndíj-, vizsga-, tanulmányi és fegyelmi ügyek) és a hallgatókat közvetlenül érintő oktatásszervezési intézkedések (vizsganapok, vizsgarend) esetében egyetértési joggal ruházták fel a hallgatói önkormányzatokat.

A hallgatói képviseleti rendszer (HKR, e korszakban egyes intézményekben HKB: Hallgatói Képviselő Bizottság, HKT: Hallgatói Képviselő Testület) megalakulása utáni első időszakban még nem tudott kompetens politikát felmutatni. Az újonnan delegált képviselők az Egyetemi Tanácsban nem értették a nyelvezetet sem, továbbá nem ismerték a belső latens struktúrákat, a személyi összefüggéseket,²⁶ illetve nem találták meg a funkciókban „a lényeges súlypontot”.²⁷ A KISZ-képviseleti rendszerben nevelődött diákképviselőkkel szembeni kommunikációs hátrányokról, az „informális egyetemi politikáról” így nyilatkozott akkor a szegedi bölcsészhallgatók diákvezére:

„Aki nem vesz részt ebben, szerintem az elképzelni sem tudja. Az emberre rákényszerítik azt, hogy hazudjon. Az alapvető követelmény, hogy soha ne áruld el a távolabbi célokat. A másik: próbáld meg kompromisszumot kötni, engedj a céljaidból és legyél naiv. Fölkeresed a befolyásos támogatót. Itt előadod a dolgokat, a lehető legbizalmasabb légkörben, baráti beszélgetésről van szó, tehát nem hivatalos. A koreográfia ez: te tanácsot szeretnél kérni, ő ezt elvállalja, s kifejti az aggályait. Semmire sem fog nemet mondani, az ügygel magával egyetért, de a megvalósítás körül vannak kisebb problémák. Elmondja, hogy a kar belső berkeiben milyen fogadtatásra fog ez az ügy találni. Ezen elszörnyülködés, holott mindezt te is tudod. De az elszörnyülködés kell a segítségkéréshez. S ezzel elindul a személyes tárgyalások sora. Ha a javaslatod elutasítják, egyetlen választásod marad, fölvonultatni az arzenálokat, ezen ő fog meglepődni, bár jól tudja, hogy ez az arzenál létezik, s megteszi az első lépést az új kompromisszum felé. Már nyertél egy kicsit. Jó, jó, de... Közben mások elkezdik a vezetónél verni az asztalt, hogyan engedhet meg ilyesmit: Az esélyek újra változnak, jön a megállapodás, ami nem nagy herélés, de azért herélés. Ez persze már rég nem az, amiben az ÉT-csal [Érdekképviseleti Tanáccsal – J. Cs.] megállapodtatok, ott te opportunistá vagy, de az ÜGY ÉRDEKÉBEN végül a többiek is elfogadják. Az állami vezetéssel tárgyal, a gyerekek különben is jót akarnak, stb. – mindenki jót akar. S ez még mindig csak személyes megállapodás, ezt még legalizálni kell a Kari Tanácson. Személyes támogatókat kell szerezni, föl kell készülnöd, ha elég jól informált vagy, tudod, kik azok, akiket megnyerhetsz az ügynek. Ismerned kell a különböző oktatói csoportokat. Ez persze majdnem mindig kiismerhetetlen. Személyes HKR-tapasztalatomban a segítségkérés és a segítségnyújtás

²⁵ Az előbbi jegyzetben szereplőn kívül: 22/1986. (VIII. 31.) MM számú rendelet [A felsőoktatási intézmények hallgatóinak fegyelmi szabályzatáról]. In: MM 1986. 136–150.; leginkább: 24/1986. (VIII. 31.) MM számú rendelet [A felsőoktatási intézményekben működő KISZ-szervezetek, továbbá a hallgatói közösségek és a hallgatói képviselők jogairól]. In: MM 1986. 170–173.; 25/1986 (VIII. 31.) számú MM rendelet [A felsőoktatási intézményekben folyó nevelő-oktató munka hallgatói véleményezéséről]. In: MM 1986. 174–176.

²⁶ ÖKRÖS 1997. 18.

²⁷ TAKÁCS 1985. 22.

is teljesen őszinte volt, ám a koreográfia megegyezik a fent leírttal.” (Pikó András egykori JATE bölcsészhallgató, az 1988-as sztrájk főszervezője)²⁸

A nyolcvanas évek végén a politikai hatalomban még kisebbséget alkotó reformer szárny képviselőinek szükségük volt az erős hallgatói támogatottság felhasználására, ezért támogatták KISZ-szel szemben formálódó hallgatói mozgalom alapjainak lerakását. Fordítva viszont a szakmapolitikai és intézményi reformerek a diákszervezetek vezetőitől az érdekkapcsolódás okán számíthattak a reformpolitika támogatására és hallgatói bázisának biztosítására.

„Helyben a rektorral is folytattunk beszélgetést, és az akkor már alakulóban lévő pártok már fontosnak tartottak bennünket. A FIDESZ úgy nyilatkozott, hogy nem revolúció, hanem evolúció szükséges, tehát ők óvatosabban viszonyultak a dolgokhoz. Az akkori MDF viszont nagyon lelkesen és szívesen üdvözölte a forradalmárokat, és mindenképpen igyekeztek úgy láttatni, hogy ez egy ’56-os párhuzam. Az MSZMP meg zavarban volt. A hagyományosabb, régi vágású kommunisták, azt hiszem, szerettek volna verni, láttunk titkosszolgákat sétálni a folyosókon. A reformkommunistáknak viszont kellettünk.” (Szilasi László egykori JATE bölcsészhallgató, az 1988-as szegedi diáksztrájk egyik szervezője)²⁹

Mindemellett fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy ebben az időszakban, a rendszer logikájából következően nem valódi jogokról volt szó. Ez nem jelentette a döntések meghozatalában való aktív participációt. A hallgatói részvétel – a politikai aktorok szemében – az intézményi tanácsokban csak arra szolgált, hogy potenciális szövetségeseket (az egyetemi polgárokat) szembe állítson egymással – a felsőoktatás érdekeiért lobbizó oktatói gárda az 1988. őszi fordulatot megelőzően a hallgatóságot nem tekintette szövetségesének.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség a hallgatók független rétegszervezet-létrehozási törekvéseit az 1945–1949 között kipróbált, bolsevik taktikai reflexek mentén abba az országos szervezeti rendbe szerette volna becsatornázni, amelyet maga a KISZ uralt. Ezek egyike az úgynevezett Országos Diáksztrájk volt. A Diáksztrájkot kétévente-háromévente hívták össze, és ott a fiatalok szűrt, szerkesztett véleményeiket a KISZ védőszerűségei alatt mondhatták el. Ugyanakkor 1988 tavaszán az egyetemeken alulról jövő, a KISZ jelöltjeivel szembeni alternatív jelölésként, demokratikusan választott „diáksztrájk” megjelenésével fordulat állott be. A Veszprémben megtartott Diáksztrájkon a jelenlévők már erős kritikával illették az állami vezetőket az 1983-ban Gödöllőn tartott ülés óta húzódozó és elmaradt/elfektetett egyetemi reformok miatt.

1988. ősz, tiltakozás, sztrájk

Az első megmozdulás 1988. szeptember 28-án történt. A szegedi bölcsészkar hallgatói egynapos sztrájkjuk után levelet írtak a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, melyben követelték a felsőoktatási reform megvalósítását.

Az 1988. őszi szegedi megmozdulásnak (mely egy hónap múlva országos diáksztrájkká terebélyesedett) tulajdonképpen egy aprócska ügy adta az indítósíkját. Szeptember

²⁸ TAKÁCS 1985. 25. Kiemelés az eredetiben.

²⁹ JANCÁS 2019. 141.

elején nyilvánvalóvá vált, hogy az ötödéves egyetemi hallgatóknak a korábbiaknál kétszer több órát kell az utolsó évben hospitálniuk, hogy így tegyenek eleget a képzés követelményeinek. Ez volt az a csepp, amely az akkor már csíráiban létező, a KISZ-től független hallgatói érdekképviseletet arra ösztönözte, hogy cselekedjék.³⁰

1956 szeptemberéhez hasonlóan, amikor egy hallgatói érdeksérelem megvitatásától október 16-ára odáig jutottak, hogy meg kell alakítani az egyetemisták saját érdekképviseleti szervezetét és az egész felsőoktatást, illetve az egész országot érintő politikai követeléseket kell megfogalmazni, 1988 szeptemberében az érdeksérelem kimondását követő viták alatt odáig, hogy az egész magyarországi felsőoktatási rendszert meg kell változtatni.³¹

A hallgatók úgy látták, hogy a szükségszerű reformok elvi alapját az egyetemi autonómia és a tanszabadság megteremtése jelenti. A diákok 1988. szeptember 28-i követelése³² az alábbiak voltak:

1. A tantervutasítás megszüntetése!
2. A kötelező óralátogatás megszüntetése (ajánlottá tétele)!
3. A tanszékek valóban azt oktassák, ami a nevükben szerepel, s ne a tudományuk egy speciális területét!
4. Az ideológiai tárgyak helyét szabadon választott formában vegyék át az általános társadalomismereti tárgyak és a filozófiatörténet!
5. Az egyetemen folyó tanárképzésben a képzési idő öt év legyen, és ezt kövesse a tanári gyakorlatra való fölkészítés egy esztendeje!
6. Az egyetemek jussanak több pénzhez, az államilag támogatott párt- és tömegszervezetek költségének és a katonai kiadások terhére!
7. Oktatói béremelést! A költségvetés becsülje meg az oktatókat!

A szegedi bölcsészhallgatók szeptember 28-án tartott sztrájkjához csatlakozott az egyetem oktatóinak többsége. A hallgatók kijelentették, hogy

„az egyetem nem általános iskola, tehát módszereiben nem fordulhat visszafelé, s nem is középiskola, mivel eszménye nem egy magas fokú gimnázium, hanem az akadémia. Mindezekből az (is) következik, hogy az egyetem nem pártiskola, a hallgató nem gyermek, az oktató pedig nem tan- és munkafelügyelő. Tisztázni kell (...), hogy a hallgató sem nem ingyenélő, sem nem ingyen élő, tehát az ösztöndíj nem lehet könyöradomány. Az oktatói fizetés hasonlóképp nem lehet éhbér.”³³

1988. október 28-án megérkezett Szegedre a minisztérium válaszlevele, amelyet nem fogadtak el a hallgatók, és eldöntötték, hogy sztrájkot szerveznek, illetve csatlakozásra hívják fel az ország összes felsőoktatási intézményét. A megmozdulás főszervezője Pikó András V. éves hallgató volt. Október 31-én nyílt levelükben országos megmozdulásra szólították fel a többi egyetem és főiskola hallgatóit. 1988. november 23–24-én a zsúfo-

³⁰ JANCÁS – MATISCSÁK 2004. 150–166.

³¹ A diáklázadások sajátossága, hogy a legtöbb esetben egy aprónak tűnő tanulmányi probléma terebélyesedik ki a folyamatban. Az 1968-as párizsi diáklázadás indítószikrája az volt, hogy az ekkor bevezetett tanulmányi reform eredményeként „a diákok, akik a régi rendszerben kezdték tanulmányaikat, elveszthették egy évet, amikor az új rendszerbe léptek”. ARON 2005. 322.

³² D. I.: Sztrájkoltak a bölcsészek. *Délmagyarország*, 1988. szeptember 29. 5.

³³ D. I.: Sztrájkoltak a bölcsészek. *Délmagyarország*, 1988. szeptember 29. 5.

lásig megteltek az egyetemek nagyelődői. A demonstrációkon mindenütt jelen volt az oktatói kar, a pécsi egyetemen az intézményi vezetés is, Ormos Mária történészprofesszor, rektor a hallgatókat támogató beszédet is mondott. A gyűléseken követelték a felsőoktatás anyagi és tárgyi feltételeinek radikális javítását, az intézmények autonómiáját, belső demokráciáját, valamint a tanszabadságot.³⁴

A tanszabadságot kettős módon, az universitas-polgári jogból levezetett oktatói (tantárgymeghirdetési) és hallgatói (tantárgyfelvételi) szabadságként határozták meg: (1a) az oktatók saját szakterületükön újonnan kifejlesztett kurzusokat hirdethessenek meg, (1b) egy-egy főstudiumot több oktató is hirdessen meg párhuzamosan, a hallgatóknak pedig jogukban álljon a szabad (2a) tanár-, illetve (2b) tantárgyválasztás. További követelésük szerint az értelmiségképző, általánosan művelő tárgyak esetében a közismereti műveltség követelményeit ideológiai megfontolásoktól függetlenül kell megállapítani. A diáksztrájkok hangsúlyozták, hogy valóságos intézményi autonómiára van szükség, az intézményi tanácsok önállóan döntsenek a személyi kérdésekben, a felvételi követelményekben és keretszámokban, valamint a képzési rend meghatározásában. A budapesti és a szegedi demonstráción megfogalmazódott az igény egy országos felsőoktatási érdekvédelmi szövetség létrehozására is. Az akkori elképzelések szerint ez az érdekképviseleti egyesület a helyi oktatói és hallgatói körből egyaránt fogad majd tagokat (ez így is történt, tehát tagok lehetnek a hallgatókon kívül az oktatók is), önkéntes csatlakozás által, és az lett volna vállalt feladata, hogy minden törvényes eszközzel fellépjen a felsőoktatás helyzetének radikális megváltoztatása érdekében.

A KISZ megszűnése és az OFÉSZ megalakulása

A társadalom és – ezzel párhuzamosan – a felsőoktatás világát átalakító események felgyorsultak. A hallgatók követeléseinek egy része a reformokba beépülve intézményesült. 1989. január elsején új felvételi rendelet lépett érvénybe, melyben elrendelték, hogy mindenkit fel kell venni az adott intézménybe, aki a felvételi kritériumokat teljesítette és eltörölték a szülők érdemeinek figyelembevételét a felvételi döntéskor. 1989 tavaszán először lehetett úgy beadni a felvételi jelentkezés lapot, hogy nem kellett szerepelnie rajta a középiskolai KISZ jellemzésének, ajánlásának. 1989. április 21-én, XII. kongresszusán megszűnt a KISZ.

1989. május 6-án hallgatókkal és fiatal oktatókkal megalakult az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség, az OFÉSZ, amely a magyar felsőoktatás reformjának és a rendszerváltoztatásnak egyik fontos támogatójává vált.

Részben a hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, részben pedig a hallgatók szerveződésével párhuzamosan zajló egyetemi vezetőségváltások tették lehetővé, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét, és a nyolcvanas évek tapasztalataira épülve szervezett egységgé és intézményi szervezeti egységgé váljon. Az 1989 után létrejött politikai-gazdasági vákuumban ez a folyamat nem ütközött akadályba, mert a demokrácia és az állampolgári jogok örve alatt számtalan szakmai és politikai csoportosulás formálódott, amelyek nagy része az új rendszer – a többpártrendszerű demokrácia és a piacgazdaságra épülő kapitalizmus – megszületését és eleven létezését támogatták. Programjaik

³⁴ Egyetemi demonstrációk. *Délmagyarország*, 1988. november 24. 5.

már nemcsak a polgári lét társadalmi és közösségi értékeire, illetve ontológiai magyarázatára hivatkoztak, de megoldásokkal álltak elő a problémák esetében is. Így kaphattak széles társadalmi visszhangot, és csak így lehettek részei annak az átalakulási folyamatnak, amelynek alapkövetételénél már ők is legitim szervezetként voltak jelen.

„1989–90 környékén elkezdtük azt megcsinálni gyakorlatilag egyetemről egyetemre, hogy a KISZ jogosítványok, tehát azok a hallgatói képviseleti jogosítványok, amiket korábban a KISZ-ben írtak, ezek szépen hallgatói önkormányzatokra íródjanak át. (...) Ennek az egész országos szinten is szerveződő hallgatói mozgalomnak az egyik legfontosabb eleme az volt, hogy a legelső pillanattól fogva a formálódó hallgatói önkormányzatok, azoknak a vezetői kezdtek egymásra találni, és felfedezték, hogy a másik ugyanazt csinálja a KÖZGÁZ-on, vagy akár a szegedi egyetemen, mint amit mi a SOTÉ-n. (...) Az én megítélésem szerint az egyik legfontosabb dolog az volt, hogy a kezdet kezdetétől próbálkozott mindenki – először helyi szinten, és aztán hogy az OFÉSZ megszerveződött már országos szinten is azzal, hogy legyen egy egységes, modern, európai, koherens, világos felsőoktatás-politikai koncepció, aminek a mentén, és amiből vezetődnek le különböző hallgatói követelések. Ennek két nagy jelentősége volt szerintem. Az, hogy a hallgatói önkormányzatok, illetve a hallgatói önkormányzatok országos szövetsége az egész felsőoktatás átalakításnak valamiféle motorjává vált, és szerepe volt benne.” (Gilly Gyula, a SOTE hallgatói önkormányzatának egykori alapító elnöke, 1991–1992 között az OFÉSZ egyik alelnöke, 1992-től 1993 tavaszáig elnöke)³⁵

Az 1990-es években folytatódott az egyetemi rendszer átalakulása, illetve a társadalmi változásokkal párhuzamosan helyzetének átértékelődése is. A hallgatói létszám növekedésével, és a piaci viszonyok felsőoktatásban történő előretörésével megnőtt a felsőoktatás társadalmi integrációjának a szerepe. A felsőoktatás többé már nem az elit bástyája volt, hanem egyre inkább tömegintézménnyé vált.

A hallgatói mozgalom nagykorúvá válása az 1993. évi felsőoktatásról szóló LXXX. törvény elfogadásával nyert teret. A törvény kimondta a hallgatók önrendelkezéshez és érdekartikulációhoz való jogát, alapot teremtett a demokratikus érdekképviselet működéséhez.

A hallgatói mozgalom ekkor a formálódás időszakát lezárta, és az országos ernyőszervezeten keresztül hatáskörében partnere lett a felsőoktatás reformfolyamatának. Ez a „felnőttkor” azonban amellet, hogy törvényileg szabályozott kereteket teremtett, aranykalitkába is zárta a diákszervezetet, mely kubatúrájának és infrastruktúrájának „csillogása” elhomályosította, a szabályrendszer pedig megdermesztette a tömegmozgalmi (radikális) múltat.

1990–1993 között a hallgatói önkormányzatok infrastrukturális hátterének megteremtése zajlott (az intézményi Szervezeti és Működési Szabályzatokban a hallgatói jogok képviseleti kereteinek szabályozása, az előbb említett infrastruktúra és kubatúra, azaz a HÖK-iroda létrehozása, illetve a telefon, az első számítógépek és fénymásológépek beszerzése). Mindeközben pedig a mozgalomban új szemléletmódok kristályosodtak ki: 1) a hagyományos érdekképviseleti mellett, 2) a hivatali–adminisztrációs, 3) a nonprofit–szolgáltató, és a 4) forprofit gazdasági–vállalkozói funkciók ellátását célzó szemléletmódok.

³⁵ JANCSÁK 2019. 150.

A hallgatók részére nyújtott szolgáltatások első csírái ekkor születtek meg (HÖK-ök kezelésben levő egyetemi és főiskolai klubok, fénymásolási szolgáltatások). 1994. szeptember 23-án a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége (HÖKOSZ) megalakulásával megszületett a hallgatók alulról építkező, autonóm, demokratikus diákérdek-képvisellete. Ezzel új fejezetet kezdődött a magyarországi hallgatói mozgalmak történetében.

Összegzés

A nyolcvanas évek végére részlegesen elismert, ám a tömegbázisa és a közösségi cselekvések okán hatásos ereje volt a hallgatói mozgalomnak, amely az egyetempolitikai és az országos politikai szinten egyaránt komoly hatást fejtett ki.

Az első kiinduló állításunk vizsgálata során a hallgatói mozgalom értékorientációjáról azt állapíthattuk meg, hogy az egyetempolitikai követelésekben és közéleti–közösségi cselekvésekben a szabadság (gondolat-, vélemény-, szólás- és tanszabadság), a szolidaritás, a társadalmi innováció értékei jelentek meg, mint a cselekvések mozgatórugói, tehát nemcsak vallott értékeként, hanem a cselekvéseket irányító praxisértékeként.

Az 1988–1990 közötti hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, és főként az azt követő egyetemi és állami vezetőségváltások lehetővé tették, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét és az 1980-as évek végi tapasztalataira épülve szervezett egységgé váljon. A létrejött politikai-gazdasági vákuumban, a magyarországi rendszerváltoztatás formálódása során ez a folyamat katalizátorszerepet jelentett. Ez a második kiinduló állításunkban szereplő katalizátorszerep véget ért 1990-ben, mivel a hallgatói mozgalom sem a politikai (pártszerű), sem pedig a szakszervezeti „útra” nem kívánt rálépni. A szervezet intézményesülése a felsőoktatási intézményeken belüli szervezeti egységgé válás útját követte.

A hallgatói önkormányzati mozgalom intézményesülésével együtt járt magának a mozgalomnak az átalakulása is. 1988-ban a fennálló rend és intézményrendszer ellen jött létre, egyfajta szakmapolitikai válaszként, és a Kádár-rendszernek, illetve felsőoktatásának bizonyos funkcióit, értékeit kérdőjelezte meg, aztán a mertoni értelemben vett innováció társadalmi/közéleti/politikai asszimilációja, illetve az aktivistáknak a formálódás eredményeként megszülető rendszerbe domesztikálódása a mozgalmi célokat és értékeket „belesimította” az 1993. évi felsőoktatási törvényben és a HÖK SZMSZ-ekben meghatározott keretekbe.

Merton és Adizes elméletei alapján megállapítottuk, hogy a tárgyalt korszakban a célok és keretek elfogadottak, ugyanakkor kiszélesedik a nem megengedett eszközök tárháza, a rétegspecifikus posztkonvencionális kollektív közéleti-közösségi cselekvések (például tiltakozás, tüntetés, demonstráció, sztrájk, szakmapolitikai szerepvállalás). Azután a mozgalom megerősödik és az innovatív légkör a rendszerváltástól a kilencvenes évek közepéig kiszélesedik – a demokratikus törvényi legitimitáció megszületéséig. A felsőoktatási törvény 1993. évi elfogadása után a mozgalomból intézményi szervezeti egység válik (a felsőoktatási intézmények egyik „hivatala”) és felsőoktatás-szakmapolitikai mozgalmi funkció elhalványul.

Mindez által bizonyítottnak tekinthetjük harmadik kiinduló állításunkat is, mely szerint a hallgatói önkormányzatok mozgalmi jellege – a törvény erejével biztosított státusz és hatalmi háttér megteremtésével – háttérbe szorult.

SAJTÓFORRÁSOK

Délmagyarország, 1988.

IRODALOM

- ADIZES 1992 ADIZES, Ichak: *Vállalatok életciklusai*. Budapest, 1992.
- ARON 2005 ARON, Raymond: *Az elkötelezett szemlélő*. Budapest, 2005.
- BALOG 1993 BALOG Iván: Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években In: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerk. GÁBOR Kálmán. Szeged, 1993. 24–25.
- BÄR 2005 BÄR, Siegfried: *A cég*. Budapest, 2005.
- GÁBOR 2006 GÁBOR Kálmán: Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. In: *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szerk. GÁBOR Kálmán – JANCÁS Csaba. Szeged, 2006. 351–365.
- GÁBOR 2012 GÁBOR Kálmán: *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Szeged, 2012.
- JANCÁS 2009 JANCÁS Csaba: Miért jó a rossz a jóban? A kétfarkú kutya jelenség megértése felé. In: *Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 3.0*. Szerk. BIRÓ István. Szeged, 2009. 29–63.
- JANCÁS 2014 JANCÁS Csaba: Álomtalan ébrenlét. A hallgatói önkormányzatiság útja a perifériáról a centrumba és vissza a perifériára. In: *Racionálisan lázadó hallgatók II.: Apátia – radikalizmus – poszt-materializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szerk. SZABÓ Andrea – OROSS Dániel. Szeged – Budapest, 2014. 111–127.
- JANCÁS 2016 JANCÁS Csaba: *Az 1956-os forradalom indítószikrája – a szegedi MEFESZ*. Szeged, 2016.
- JANCÁS 2019 JANCÁS Csaba: *Fejezetek a magyarországi hallgatói mozgalmak történetéből*. Szeged, 2019.
- JANCÁS – MATISCSÁS 2004 JANCÁS Csaba – MATISCSÁS Attila: Hallgatói mozgalom és az önkormányzatiság a '80-as, '90-es években. In: *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szerk. GÁBOR Kálmán – JANCÁS Csaba. Budapest – Szeged, 2004. 150–166.
- KOZMA 2004 KOZMA Tamás: *Kié az egyetem?* Budapest, 2004.
- MANNHEIM 1969 MANNHEIM, Karl: A nemzedéki probléma. In: *Ifjúságszociológia*. Szerk. HUSZÁR Tibor – SÜKÖSD Mihály. Budapest, 1969. 31–68.
- MERTON 2000 MERTON, Robert K.: Társadalmi struktúra és anómia. In: *Szociológiai irányzatok a XX. században. II. köt.* Szerk. FELKAI Gábor – NÉMEDI Dénes – SOMLAI Péter. Budapest, 2000. 62–90.

- MM 1986 *A felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok.* Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium. Budapest, 1986.
- NÉMEDI 2005 NÉMEDI Dénes: *Klasszikus szociológia 1890–1945.* Budapest, 2005. 138–143.
- NEWMAN 2001 NEWMAN, John H.: Az egyetem eszméje a tudás célja önmaga. In: *Az európai egyetem funkcióváltozásai.* Szerk. TÓTH Tamás. Budapest, 2001. 215–225.
- ÖKRÖS 1997 ÖKRÖS Csaba: *Eper és bér.* Szakdolgozat. Szeged, 1997.
- PALOVECZ 1981 *A felsőoktatás helyzete.* Szerk. PALOVECZ János. Budapest, 1981.
- PUSZTAI 2011 PUSZTAI Gabriella: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig.* Budapest, 2011.
- PUSZTAI 2015 PUSZTAI Gabriella: Tanulmányi eredményességet támogató tényezők az egyetem falain belül és kívül. In: *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Szerk. PUSZTAI Gabriella – KOVÁCS Klára. Nagyvárad – Budapest, 2015. 79–96.
- REZSOHAZY 2006 REZSOHAZY, Rudolph: *Sociologie des valeurs.* Paris, 2006.
- SETÉNYI 1994 SETÉNYI János: Felsőoktatás-politika. *Educatio* 5. (1994):1. 36–49.
- TAKÁCS 1985 TAKÁCS József: Az ügy érdekében. Beszélgetés Pikó Andrással. *Gondolat-jel* 5. (1985):4. 20–26.
- TARROW 1998 TARROW, Sidney: *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics.* Cambridge, 1998.
- WEBER 1998 WEBER, Max: A szociológiai és közgazdasági tudományok „értékmentességének” értelme. In: *Tanulmányok.* Szerk. WEBER, Max. Budapest, 1998. 70–126.
- ZINNECKER 2006 ZINNECKER, Jürgen: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: *Ifjúságszociológia. Szemelvények.* Szerk. GÁBOR Kálmán – JANCsÁK Csaba. Szeged, 2006. 69–95.

The Formation of Student Autonomy and Self-government in the Early 1980s in Hungary

by Csaba Jancsák

(Summary)

In addition to providing education and training, higher education institutes are also engaged in the important tasks of sensitisation of students for their future roles in society as university graduates. This function of higher education is realised in the context of teacher–student relationships and institutional interpretive communities. Student councils serve as such communities. The student council movement represents, preserves and transmits particular values of the university and trans-historical values closely related to these (freedom, critical thinking, solidarity, empathy and activity) to new generations of students. Our paper follows and analyses the student council movement in Hungary from 1988 to 1993. In the late 1980s, only partially did the state power recognize the rights to freedom most important to students (freedom of thought, freedom of opinion, freedom of speech and academic freedom). Student councils, which were formed at that time, could exert serious impact at the level of both university politics and national politics. This phenomenon is regarded as a manifestation of social innovation. By the early 1990s, due to its status ensured by law and the realization of a power structure, the community and movement characteristics of the student council faded into the background, and the organization became bureaucratic. This led to the transformation of the movement.